

HÖGTIDSFÖRKLÄDEN I ÖSTERÅKER OCH VINGÅKER,

Av

INGRID DAHLIN.

I tidigare beskrivningar över dräktskicket inom Österåkers och Vingåkers socknar i Södermanland har huvudbonadens form framhållits såsom den enda olikheten i respektive sockenbors klädedräkt. Vid en närmare granskning av dräktmaterialet visar det sig dock, att också en viss grupp av förkläden varit utsmyckade på olika sätt i de båda socknarna. Det gäller de till högtider brukade förklädena av blått eller grönt ylletyg, oftast s. k. raskatyg. Nordiska museet har inalles 32 sådana förkläden från Österåker och Vingåker och dessa kunna, med avseende på orneringen, indelas i tvenne olika grupper. Detta har kommit författaren att undra, huruvida denna uppdelning kan bero på att här funnits en skillnad mellan de båda socknarna.

Den ena gruppens förkläden äro nedtill prydda med en bård, bestående dels av mönstrade siden-, ylle- eller bomullsband, dels av ett rikt broderi i silke i varierande mönster. Banden bilda här en ram runt broderiet. De följa nämligen — med något enstaka undantag — utefter förklädets sidor upp till den övre av de båda horisontella bandraderna, som begränsa bården. Förklädets bröstlapp är ganska bred samt prydd med liknande broderi som i bården, fig. 1. Den andra gruppens förkläden äro endast prydda med två till tre rader mönstrade band i ylle och siden och nedanför dessa ett enkelt silkebroderi, endast bestående av sex stjälkstygnrader. Banden gå blott horisontellt över förklädet och följa ej ytterkanten som å de förra. Bröstlappen är i denna grupp smalare och endast prydd med ett par rader kråkspark, fig. 2. Båda typerna ha i förklädeskanten en svart klädesremsa, som oftast är prydd med ett enkelt, bågformigt broderi, men denna är i allmänhet bredare å de förra. Då det i det följande talas om

Fig. 1. Förkläde från Österåkers s:n, Södermanland.
Nord. mus. 52 455 e. Längd 104 cm. Bredden nertill 73 cm.

förkläden med »band och broderi», menas därmed de, som inneslutas i första gruppen. Förkläden med »endast band» höra till den andra gruppen, varvid ingen hänsyn toges till deras enkla broderier.

Vid en uppdelning mellan socknarna, fördela sig museets 32 förkläden sålunda:

I. 20 st. förkläden med »band och broderi», märkta Österåkers s:n.

Fig. 2. Förkläde från Vingåkers s:n, Södermanland.
Nord. mus. 131. Längd 90 cm. Bredden nertill 77 cm.

II. 7 st. förkläden med »endast band», märkta Vingåkers s:n.

III. 4 st. förkläden med »band och broderi», märkta Vingåkers s:n.

IV. 1 st. förkläde med »endast band», märkt Österåkers s:n.

Av de 20 Österåkersförklädena med »band och broderi» äro 17 st. inköpta i socknen och ha dessutom uppgift på ägaren samt namnet på gården eller byn, där de förvärvats. Av de 7 st. Vingåkersförklädena med »endast band» ha 5 st. på samma sätt sådana utförliga och tillförlitliga ursprungsuppgifter. Samtliga äro inköpta under tiden 1872—1903. Den uppdelning mellan socknarna, som dessa båda grupper visa, motstrides som synes direkt av grupperna III och IV. Vid en 16—301193. *Fataburen*.

närmare granskning av hithörande 5 förkläden visa sig dock härkomstuppgifterna om desamma vara ganska osäkra. Sålunda äro 3 st. broderade förkläden inköpta hos en antikhandlare i Stockholm. Denne har icke givit någon närmare uppgift om ursprungsarten, än att de äro från Vingåker. Men »Vingåkersdräkten» har ju i det allmänna medvetandet ofta även inneslutit Österåkersdräkten, varför det är lätt förklarligt, att en Stockholmsbo kunnat göra detta misstag. — Däremot ha de tvenne övriga förklädena, alltså ett från Vingåker och ett från Österåker, skänkts av en säker kännare på området, nämligen J. V. Wallander. Men då de i hans testamente endast upptagas under den gemensamma benämningen »modelldräkter», är det ju tänkbart, att de blivit förväxlade. Detta antagande bestyrkes även vid studiet av Wallanders teckningar.

Wallander är den produktivaste av de konstnärer, som återgivit folklivsscener från Vingåker och Österåker. En del av hans tavlor äro signerade, en del endast tillskrivna honom. På tre teckningar från Vingåkers s:n, som finnas i Nordiska museets arkiv, ha kvinnofigurerna »endast bandrader» å sina förkläden och å åtta teckningar från Österåkers s:n äro samtliga förkläden prydda med både »band och broderi». I sina skissboksanteckningar över Österåker har han även tecknat en broderad förklädesbård. Det skulle varit egendomligt, om han då skänkt tvenne förkläden, som direkt strida emot teckningarnas uppgifter. I Forsells »Ett år i Sverige» har J. G. Sandberg en teckning från Vingåker, där kvinnan endast har bandrader å förklädet. Detsamma framgår av flera andra konstnärers arbeten. Sålunda finnes i Melins »Svenska Folkdräkter» en teckning av R. W. Ekman, och i »Teckningar och avbildningar av Nordiska Dräkter» finnes en teckning kallad »Begåvning» av H. Thulstrup. Härtill kommer även Hilleströms tre teckningar, varav tvenne ingå i P. G. Wistrands »Svenska Folkdräkter». Ett par fotografier av Vingåkersbor visa även samma sak.

Såsom belägg för de broderade Österåkersförklädena kunna nämnas följande tre konstnärers teckningar, nämligen Bengt Nordenbergs »Dopfärden», en liten teckning av af Stäck samt slutligen en skissboksanteckning av J. G. Sandberg¹.

¹ Här omtalade arbeten av ovan nämnda konstnärer finnas i original eller fotografier i Nordiska museets arkiv.

Bland litteraturuppgifterna, som tyvärr äro mycket sparsamma, märkes P. G. Wistrands »Svenska Folkdräkter». Han omnämner även »ett slags bård av broderier, eller än genombrutna än figurvävda sidenband». Därefter tillägger han, att hustrur skola ha tre och flickor två rader band i sin förklädesbård, men av museets 24 förkläden med »band och broderi» finnes inte något med mer än två rader band, ej heller å teckningarna förekommer detta, medan däremot bandantalet å de obroderade varierar. Ej heller finns det några broderade förkläden på de teckningar, som illustrera hans ord. Men den sparsamma orneringen nedom bandränderna kan väl knappast kallas »ett slags bård av broderier»? Den författare, Wistrand stöder sig på, nämner ej heller något om broderier å förklädet. Sålunda skriver N. A. Lundgren i »Beskrivning över Vestra Vingåkers socken i samband med sommarhelgdagsdräkten följande: »så kallat raskförkläde af blått ylletyg garnerat med brokiga band i tre rader för flickor och fyra för hustrur». I beskrivningen över högtidsdräkten säger han: »grönt raskförkläde, blott alnsbrett med garnering nedtill av fyra (för flickor blott tre) rader gallriga, bruna och gula band». Antalet tre till fyra bandrader, som han här nämner, har ingen motsvarighet vare sig i museets förklädessamling eller i det tecknade materialet. På tvenne teckningar är dock även nedre kantbandet gult i stället för svart, och det är ju möjligt, att han medräknat även detta nedre, vanligen svarta, band och på så sätt fått detta antal.

Denna olikhet mellan socknarna bestyrkes även av ännu levande tradition. Sålunda skriver exempelvis en meddelare »att ingen har minne av broderad bård på Vingåkersförkläde».

Det är inte blott i fråga om befintligheten eller saknaden av broderier som Österåkers- och Vingåkersförkläden variera. De kunna också ha olika färg och på Vingåkersförklädena ett växlande antal bandrader. Om dessa variationer i dräkten skriver P. G. Wistrand i »Svenska Folkdräkter» följande: »I Vingåker nyttjades till den stora dräkten ett omkring alnsbrett förkläde, sytt av rask, grönt till den röda kjorteln, blått till den gröna, och i båda fallen försett med ett slags bård av broderier eller av än genombrutna än figurvävda sidenband. Enligt gammalt bruk skulle hustrurna hava tre rader

band i sin förklädesbård; flickorna fingo nöja sig med två.» Enligt Wistrands uppfattning skulle alltså de blå och gröna förklädena kunna användas utan åtskillnad av både gift och ogift. Men i det material, som studerats för denna redogörelse, finnas en hel del uppgifter, som strida mot detta påstående. De mest detaljerade föreskrifterna om användningen av desamma äro dock hämtade från Österåkers s:n. Från Vingåkers s:n äro uppgifterna tyvärr färre, men det troliga är dock att samma skillnad i bruket av de blå och gröna förklädena förekommit i båda socknarna.

Av de 20 förklädena i den ovan nämnda grupp I från Österåkers s:n äro 14 gröna och 6 blå. Av de 7 förklädena i grupp II från Vingåkers s:n äro 4 gröna med tre bandrader och 3 blå med endast två bandrader. De övriga 5 förklädena, grupp III och IV, som vi förut funnit vara ett osäkert material, sakna också alla kompletterande uppgifter. Till de gröna Österåkersförklädena finnas i museets huvudliggare följande uppgifter angående användningen: »Bars endast av gifta kvinnor. Då ägarinnan dog, lades förklädet över liket, så att något av snibbarna syntes utom kistan.» — »Bars endast av gifta kvinnor.» — »Buret av hustrun Anna Ersdotter i Hulla by, Österåker, som fick det i fästegåva. Omkr. 60 år gammalt» (inköpt 1886). — Om tvenne förkläden finnes endast uppgiften: »Nyttjades av gifta kvinnor» samt slutligen ännu en uppgift: »Hörande till röd Yfaxladräkt.» Om de blå förklädena i Österåker lämnas följande upplysningar: »Blått raskförkläde, flickförkläde, att användas vid nattvardsgångar till gröna kjolar (gifta kvinnor hade gröna förkläden).» — »Omkring 60 år gammalt [inköpt 1884], blått nyttjades av ogifta kvinnor sedan de gått och läst, blivit konfirmerade.» Om tvenne finnes endast uppgiften: »Hörde till flickdräkten.»

Av detta framgår ju samstämmigt, att de gröna använts av gifta och de blå av ogifta kvinnor. J. V. Wallanders handskrift över Österåkers dräktskick bestyrker detta ytterligare.¹ Han skiljer konsekvent på förkläde för flicka och för gift kvinna. Om bruket av grönt förkläde skriver han följande: »Yfaxladräkt för gift kvinna är likadan [som flickdräkten] blott den skillnaden att grönt för-

¹ Nordiska museets arkiv.

kläde begagnas med samma broderier som vid flickdräkter — — —.» — »Stora högtidsdräkten för gifta kvinnor är lika den för flickor men skillnaden är huvudbonaden — — — — — samt ett grönt förkläde, som aldrig begagnas av flickor.» Men han gör följande undantag från denna regel: »Även gifta kvinnor begagna gröna kjorteln samt därtill ett blått förkläde.» Om bruket av de blå förklädena skriver han följande: »Yfaxladräkt för flicka — — — — —. Blått förkläde av orlean.» — »Stora högtidsdräkten [med röd kjol, för flickor] samt blått förkläde.» Därpå nämnes även här ett undantag, nämligen: »Fästepigorna med grönt förkläde», vilket ju även bestyrkes av en förut anfordrad uppgift till ett av de gröna Österåkersförklädena.

På Vingåkersdräktens förkläden spelar inte bara färgen utan även bandantalet en roll. I museets huvudliggare finnes endast två uppgifter om dessa, nämligen: »Blått. För flicka (med två ränder). Till vit yfaxladräkt.» Om ett av de gröna står följande: »Till vare sig röd, vit eller grön yfaxladräkt. För hustru (med tre ränder).» På samtliga Vingåkersförkläden i museet ha, som förut anförts, de gröna tre bandrader och de blå endast två, vilket ju även stämmer med dessa tvenne uppgifter.

Enligt N. A. Lundgrens beskrivning har gift kvinna och flicka olika bandantal å förklädet, men färgen nämnes ej direkt. Dock skriver han i samband med högtidsdräkten, till vilken hör röd kjol och grönt förkläde, följande: »Denna verkliga ståtliga dräkt begagnas av hustrun vid fadderskap, då likväl svart kapp tillika nyttjas, och å högtidsdagar, bröllop o. s. v., men av flickor endast då de stå fadder eller äro fästepigor.» Inskränkningen av flickans rätt att bära denna dräkt, berör ju i detta fall både den röda kjolen och det gröna förklädet. Men den möjligheten kan dock finnas, att detta är samma undantag, som Wallander gör, då han endast låter flickan såsom fästepiga ha rättighet att bära det gröna förklädet. Vid andra större högtidligheter får hon använda det blå förklädet till den röda kjolen.

De färglagda teckningarna ge även belägg för denna skillnad i bruket av de blå och gröna förklädena. Som exempel kan nämnas Thulstrups »Begåvning», där fästepigan har grönt förkläde med tre bandrader och flickan blått med endast två bandrader. Även från Österåker finnas flera teckningar, som tydligt visa denna olikhet.

ZUSAMMENFASSUNG.

INGRID DAHLIN: Feiertagsschürzen in Österåker und Vingåker.

In früheren Beschreibungen des Trachtenwesens in den Kirchspielen Österåker und Vingåker in Södermanland ist die Form der Kopfbedeckung als der einzige Unterschied angeführt worden. Es hat sich nun aber gezeigt, dass auch die blauen und grünen Feiertagsschürzen auf verschiedene Weise in den beiden Kirchspielen verziert gewesen sind. Im Kirchspiel Österåker sind diese Schürzen mit reichen, von Bändern umrahmten Stikkereien, Fig. 1, versehen gewesen, während sie in dem Nachbarkirchspiel nur mit Bändern und einer einfachen Stickerei in Stielstich am unteren Rande, Fig. 2, verziert gewesen sind. Dasjenige Material in den Sammlungen des Nordischen Museums, das offensichtlich dieser Einteilung widerspricht, erweist sich als unsicher bezüglich der Ursprungsangaben. Verf. führt zum Schluss Angaben an, wonach die grünen Schürzen von verheirateten Frauen, die blauen von unverheirateten getragen wurden.